

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

**УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН**

Випуск 6 (20)

Київ 2019

О. Злобіна	Ціннісні орієнтації українців: вектори змін	302
Р. Шульга	Ціннісні виміри художнього споживання	310
Л. Скокова	Вікові диференціації культурних практик населення України	320
О. Іващенко	Феномен абсентеїзму: про загроженість електоральної демократії в Україні.....	330
Т. Загороднюк	Ставлення населення регіонів України до партійної системи та політичних партій (2017-2019 рр.)	338
В. Резнік	Відповідальність інституцій і громадян за ситуацію в Україні.....	345
І. Буров	Динаміка довіри до президентів України	354
Д. Бевзенко	Волонтерський рух в Україні: методологічні проблеми концептуалізації та емпірична фіксація підсумків її ятрірної активності.....	360
Н. Бойко	Стан довіри до Інтернету в сучасному українському суспільстві	369
М. Наумова	Феноменологія цифрової повсякденності: динаміка преференцій та практик використання соціальних медіа.....	380
С. Дембійківш	Коригування резульгтів опитування з використанням даних соціологічних тестів та дерев рішень на прикладі геологічної проблематики	390
М. Шульга	Суспільство з надлишком викликів (Замість післямови).....	397

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ІНСТИТУЦІЙ І ГРОМАДЯН ЗА СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються думки громадян про міру відповідальності соціальних інституцій – президента, парламенту, уряду, судочинства, регіональної та місцевої влади, самоврядування, бізнесу та інших за ситуацію в Україні. Виділено два узагальнені компоненти масових уявлень про відповідальність цих інститутів – “відповідальність політичної периферії” та “відповідальність політичного центру”. Респонденти класифікуються за своїми думками про міру відповідальності різних інституцій за ситуацію в країні на три класери: “відповідальні”, “невідповідальні” та “ночасні відповідальні”.

Ключові слова: відповідальність, інституції, влада, громадяни, центр, периферія.

В статті аналізуються мнения граждан о мере ответственности социальных институтов президента, парламента, правительства, судовпрозводства, региональной и местной власти, самоуправления, бизнеса и других за ситуацию в Украине. Выделены два обобщенных компонента массовых представлений об ответственности этих институтов “ответственность политической периферии” и “ответственность политического центра”. Респонденты классифицируются по своим мнениям о степени ответственности различных институтов за ситуацию в стране на три класса: “ответственные”, “безответственные” и “отчасти ответственные”.

Ключевые слова: ответственность, институты, власть, граждане, центр, периферия.

The paper analyses respondents' views on who (themselves included) and how far should be responsible for a state of affairs in Ukraine. Different social institutions such as the President, the parliament, the Government, the judiciary, regional and local authorities, self-governing communities, business circles, etc. are brought into focus. The author has identified two generalised components of public perceptions about responsibility resting with these institutions: “responsibility of political centre” and that of “political periphery”. According to the respondents' opinions on the degree of their own responsibility for the current situation in Ukraine overall and/or their locality, the sample has been divided into three clusters: “responsible” citizens, “not responsible” and “partially responsible”.

Keywords: responsibility, institutions, power, citizens, centre, periphery.

Законодавство України уповноважує функціонування (діяльність) і компетенції (права, обов'язки, відповідальність) багатьох соціальних інституцій (спільнот). Стосовно міри відповідальності останніх за ситуацію в країні громадяни України мають власні думки. При цьому громадяни часто керуються своїми політико-деологічними, соціокультурними, геополітичними, цивілізаційними та іншими уподобаннями.

Думки опитуваних про міру відповідальності за ситуацію в Україні різних соціальних інституцій у 2019 р. відображають дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (табл. 1).

Таблиця 1

Думки опитуваних про міру відповідальності за ситуацію в Україні різних соціальних інституцій (спільнот), 2019 р. (%)

<i>Як Ви вважаєте, якою мірою відповідальними за ситуацію в країні є ...</i>	<i>Цілоком відповідальні</i>	<i>Скоріше відповідальні</i>	<i>Важко відповісти</i>	<i>Скоріше невідповідальні</i>	<i>Зовсім невідповідальні</i>
Президент України	79,7	14,1	4,1	1,5	0,6
Верховна Рада України	71,3	19,1	5,4	2,4	1,7
Судова система України	56,0	27,0	9,3	4,9	2,7
Кабінет Міністрів України	64,9	22,9	6,0	4,4	1,8
Регіональні (обласні) органи виконавчої влади держави	44,3	37	11,2	5,7	1,8
Місцеві (районні) органи виконавчої влади держави	43,3	37,7	10,4	6,5	2,1
Громадяни України	37,3	36,0	15,8	8,5	2,4
Політичні рухи	37,7	35,2	16,4	8,3	2,3
Місцеве самоврядування	38,8	35,9	15,5	7,2	2,6
Бізнес (підприємці)	33,9	35,4	17,5	9,7	3,6

Загалом спостерігається переважно схильність опитуваних покладати відповідальність за ситуацію в Україні на всі соціальні інституції, про які йшлося в опитуванні: сукупно понад 2/3 респондентів вважають усі ці інституції “цілком” та “скоріше” відповідальними.

Але наявні деякі характерні відмінності у визначенні міри цієї відповідальності опитуваними: приблизно від 80 до 65%

респондентів вважають "цілком відповідальними" центральні органи державної влади – главу держави, парламент, уряд та судочинство. Водночас значно менше опитуваних – приблизно від 44 до 34% – схильні покладати таку ж повну ("цілком" і "спільно"). Ця спостережена різниця відсотків, що уявляє переважання серед опитуваних думки про повну відповідальність за ситуацію в країні центральної державної влади, дає підстави для припущення про відповідну структурованість масової свідомості в Україні.

Спробу статистичного моделювання зазначеної структури масової свідомості здійснено з використанням можливостей програмних пакетів OSA для Windows та SPSS v. 13.0. Відтак припущення про переважання в опитуваних думок про "цілком" відповідальність інституцій президента, парламенту, уряду та судочинства за ситуацію в Україні за одночасної відсутності подібного переважання в них аналогічних думок стосовно "цілком" відповідальності місцевого самоврядування, громадян України, підприємців та політичних рухів, ґрунтувалося за допомогою експлораторного факторного аналізу.

Процедурі факторизації підлягали безпосередньо вимірювані показники думок опитуваних про міру відповідальності за ситуацію в Україні різних соціальних інституцій (спільног) (*табл. 1*). При цьому позиціям їх шкал відповідали такі значення балів: 1 бал – "цілком відповідальні"; 2 бали – "скоріше відповідальні"; 3 бали – "важко відповісти"; 4 бали – "скоріше невідповідальні"; 5 балів – "зовсім невідповідальні".

Факторний аналіз кореляційної матриці цих показників за методом головних компонентів здійснений на масиві соціологічних даних за 2019 р. Значення критерію адекватності вибірки Кайзера – Мейера – Олкіна (КМО) підтвердили застосовність факторного аналізу до цієї вибірки. Тест сферичності Барлетта вказав на цілковиту прийнятність відповідних даних для проведення факторного аналізу. У результаті на зазначеному масиві даних методом аналізу головних компонентів та оберганням отриманої початкової факторної матриці методом Varimax з нормалізацією Кайзера було виокремлено два фактори із власним значенням більше одиниці та сукупною часткою поясненої дисперсії 69%. Це дало підстави обрати для інтерпретації виключно 2-факторну модель (*табл. 2*).

Матриця факторних навантажень після обертання*

Як Ви вважаєте, якою мірою відповідальними за ситуацію в країні є ...	Фактори	
	1	2
Місцеве самоврядування	0,833	0,257
Бізнес (підприємці)	0,776	0,183
Політичні рухи	0,775	0,283
Громадяни України	0,750	0,132
Місцеві (районні) органи виконавчої влади держави	0,697	0,450
Регіональні (обласні) органи виконавчої влади держави	0,604	0,584
Верховна Рада України	0,244	0,861
Кабінет Міністрів України	0,325	0,834
Президент України	0,088	0,769
Судова система України	0,378	0,729
Частка поясненої дисперсії після обертання, %	36	33

* Аналіз N = 1802. Обертання здійснене за 3 ітерації.

У цій моделі концепт “інституції” (спільноти), відповідальні за ситуацію в країні” розкладається на два незалежні (тобто ортогональні, які не корелюють між собою) фактори. За припущенням, ці два латентні фактори масової свідомості зумовлюють вибір опитуваними певних варіантів у межах шкали десяти безпосередньо вимірних змінних. Змістову відмінність між виявленими факторами у виразності зафіксовані у матриці міри їх зв’язків із показниками безпосередньо спостережуваних змінних.

Перший фактор вельми корелює із вихідними змінними, що є показниками думки опитуваних про міру відповідальності за ситуацію в Україні місцевого самоврядування, бізнесу (підприємців), політичних рухів, громадян України, інституцій місцевої (районної) та регіональної (обласної) виконавчої влади держави. Цей фактор охоплює думки опитуваних щодо відповідальності різнорідних інституцій та спільнот, спільним для яких можна вважати те, що сукупно вони формують здебільшого периферійну частину соціально-політичного середовища країни.

Другий фактор вирізняється значними кореляціями із змінними, показники яких фіксують думки опитуваних про міру відповідальності за ситуацію в Україні інституцій парламенту, уряду, глави держави і судочинства. Показники, що фіксують думки опитуваних про міри відповідальності місцевої та регіональної державної влади за ситуацію в країні, теж значно корелюють із цими другим фактором. Цей фактор пов'язує думки опитуваних щодо відповідальності низки державних інституцій, серед яких явно переважають центральні органи державної влади, що сукупно становлять центр соціально-політичного середовища країни.

З огляду на змістові особливості структури першого фактора його сенс можна схарактеризувати умовним виразом "відповідальність політичної периферії". Аналогічно другим фактор можна визначити як "відповідальність політичного центру". Отже, у масовій свідомості уявлювана відповідальність різних соціальних інституцій (спільнот) за ситуацію в країні струкутурована на два (відповідні сенсу факторів) компоненти – відповідальність політичної периферії та політичного центру країни. Ця обставина приховує неабиякі ризики для центральної влади держави: її відповідальність за ситуацію в країні акцентована в масовій свідомості переважно як "цілковита", тоді як відповідальність політично периферійних інституцій і спільнот бачиться промалдзькістю значно менше "цілковитою" та більше "частковою". Витяк передусім центральні органи державної влади в Україні звітгуватимуть перед занепокоєними промадянами за стан справ у країні. І спроби диверсифікації цієї відповідальності за рахунок запровадження децентралізації й передачі частини владних повноважень від центру на регіональний та місцевий рівень наряд чи позбавлять центральну владу необхідності відповідати безпосередньо перед промадянами за стан справ в Україні.

Для класифікації респондентів за їхніми думками щодо міри відповідальності різних інституцій (спільнот) за ситуацію в країні, що зафіксовані згідно зі шкалами вихідних показників, застосовано кластерний аналіз з використанням програмних пакетів ОСА для Windows та SPSS v. 13.0. З огляду на відносно велику кількість об'єктів спостереження ($N=1802$) та стандартизовані порядкові шкали змінних, що впливають,ють коректне усереднення значень, використано метод швидкого кластерного аналізу (метод К-середніх). Тобто процедура

кластеризації була застосована у просторі шкал безпосередньо вимірюваних показників думок опитуваних щодо міри відповідальності різних інституцій (спільнот) за ситуацію в країні (*табл. 1*). При цьому позиціям шкал даних показників відповідали такі ж значення у балах, як і (вказані вище) при процедурі факторизації їх. Класифіковано всі 1802 об'єкти спостереження (опитуваних), що складають вибірку. У такий спосіб отримано класифікацію у вигляді 3-кластерного рішення, у рамках якого всі три отримані кластери внутрішньо однорідні та достатньо відмінні між собою. Інтерпретація отриманої 3-кластерної змінної можлива на основі порівняння фінальних центрів його кластерів – середніх значень (балів) безпосередньо вимірюваних вихідних показників класифікації для кожного кластера (*табл. 3*).

Таблиця 3

Фінальні центри кластерів, M (діапазон шкал вихідних показників: 1–5 балів)

Як Ви вважаєте, якою мірою відповідальними за ситуацію в країні є ...	Кластери		
	1	2	3
Президент України	1,05	2,11	1,28
Верховна Рада України	1,06	2,88	1,37
Судова система України	1,12	3,34	1,80
Кабінет Міністрів України	1,08	3,23	1,50
Регіональні (обласні) органи виконавчої влади держави	1,17	3,42	2,01
Місцеві (районні) органи виконавчої влади держави	1,19	3,37	2,07
Громадяни України	1,33	3,08	2,39
Політичні рухи	1,22	3,35	2,41
Місцеве самоврядування	1,19	3,35	2,36
Бізнес (підприємці)	1,35	3,42	2,52

Кластери помітно різняться один від одного не лише за цим параметром. У межах кластера 1 локалізовано опитуваних, які здебільшого вважають “цілком відповідальними” та “скоріше відповідальними” за ситуацію в країні всі зазначені соціальні інституції (спільноти). Кластер 2 локалізує опи-

туваних, яким здебільшого "важко відповісти" на запитання про міру відповідальності цих соціальних інституцій (спільнот) за ситуацію в країні або які вважають їх у цьому випадку "скоріше невідповідальними". У кластері 3 зосереджені опитувані, які здебільшого вважають "цілком відповідальними" та "скоріше відповідальними" за ситуацію в країні всі вищі органи державної влади та "скоріше відповідальними" решту соціальних інституцій (спільнот) у цьому випадку. Показово, що Президентта України та Верховну Раду України схильні вважати як мінімум "скоріше відповідальними" за ситуацію в країні опитувані найчисельніших кластерів 1 і 3. Ця обставина увиразнює неабиякі ризики для цих двох інституцій, по-заяк передусім із якістю та продуктивністю функціонування останніх абсолютна більшість опитуваних, імовірно, схильна пов'язувати успіхи та невдачі країни.

Для ідентифікації отриманих кластерів варто опертися на аналіз кросстабуляції отриманої змінної, що фіксує 3-кластерне рішення, із низкою показників, що фіксують міри декларативної особистості відповідальності опитуваних за стан справ загалом в Україні, у їхньому місті або селі, "за те, хто є Президентом України", та "за те, хто є народними депутатами України" (табл. 4-7).

Кластер 1 (43,2% загальної вибірки) здебільшого складають опитувані, які декларують "повну" і "часткову" особисту відповідальність "за стан справ у цілому в Україні" (55,2%), за стан справ у їхньому місті чи селі (64%), "за те, хто є Президентом України" (71,7%) та "за те, хто є народними депутатами України" (69,3%). Відтак цей кластер можна ідентифікувати як "відповідальні" (за все).

Кластер 2 (13,5% загальної вибірки) локалізує опитуваних, які здебільшого декларують відсутність або яким "важко відповісти" про міру особистості відповідальності "за стан справ у цілому в Україні" (66,7%), за стан справ у їхньому місті чи селі (64,6%), "за те, хто є Президентом України" (55,5%) та "за те, хто є народними депутатами України" (60%). Отже, цей кластер можна ідентифікувати як "невідповідальні".

Кластер 3 (43,3% загальної вибірки) зосереджує опитуваних, які здебільшого декларують відсутність або яким "важко відповісти" про міру особистості відповідальності "за стан справ у цілому в Україні" (61,4%) та у їхньому місті чи селі (61,5%), але водночас здебільшого заявляють про "повну" і "часткову"

Зв'язок 3-кластерної змінної та декларативної особистості відповідальності опитуваних за стан справ загалом в Україні, 2019 р. (%)*

Яку особисту відповідальність Ви несете за стан справ в цілому в Україні?	Класифікація			Загалом
	1	2	3	
Повну	n=778	n=243	n=781	N=1802
Часткову	12,5	10,7	2,9	8,1
Ніяку	42,7	22,6	35,6	36,9
Важко сказати	37,4	52,3	52,6	46,0
Загалом	7,5	14,4	8,8	9,0
	100,0	100,0	100,0	100,0

*Міри зв'язку: $\chi^2 = 98,753$; $df = 6$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,17 ($p < 0,001$).

Таблиця 5

Зв'язок 3-кластерної змінної та декларативної особистості відповідальності опитуваних за стан справ у їхньому місті чи селі, 2019 р. (%)*

Яку особисту відповідальність Ви несете за стан справ в Вашому місті чи селі?	Класифікація			Загалом
	1	2	3	
Повну	n=778	n=243	n=781	N=1802
Часткову	15,8	6,2	4,4	9,5
Ніяку	48,2	29,2	44,2	43,9
Важко сказати	30,2	49,0	42,8	38,2
Загалом	5,8	15,6	8,7	8,4
	100,0	100,0	100,0	100,0

*Міри зв'язку: $\chi^2 = 118,466$; $df = 6$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,18 ($p < 0,001$).

особисту відповідальність "за те, хто є Президентом України" (59,2%) та "за те, хто є народними депутатами України" (59,1%). Таким чином, цей кластер можна ідентифікувати як "почастки відповідальні" (за центральну владу).

Опитувані, що декларативно особисто відповідальні або частково відповідальні за відповідальність соціальних інституцій за ситуацію в Україні, становлять абсолютну більшість (86,5%). Переважними об'єктами заявленої ними відповідаль-

Таблиця 6

**Зв'язок 3-класової змінної та декларативної особистості
відповідальності опитуваних за те, хто є Президентом України,
2019 р. (%)***

Яку особисту відповідальність Ви несете за те, хто є Президентом України?	Класифікація			Загалом
	1	2	3	
Повну	n=778	n=243	n=781	N=1802
Часткову	34,6	14,8	17,8	24,6
Ніяку	37,1	29,6	41,4	38,0
Важко сказати	24,2	44,4	35,2	31,7
Загалом	4,1	11,1	5,6	5,7
	100,0	100,0	100,0	100,0

*Міри зв'язку: $\chi^2 = 107,802$; $df = 6$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,17
($p < 0,001$).

Таблиця 7

**Зв'язок 3-класової змінної та декларативної особистості
відповідальності опитуваних за те,
хто є народними депутатами України, 2019 р. (%)***

Яку особисту відповідальність Ви несете за те, хто є народними депутатами України?	Класифікація			Загалом
	1	2	3	
Повну	n=778	n=243	n=781	N=1802
Часткову	31,5	9,9	13,6	20,8
Ніяку	37,8	30,0	45,5	40,1
Важко сказати	26,5	48,1	34,6	32,9
Загалом	4,2	11,9	6,4	6,2
	100,0	100,0	100,0	100,0

*Міри зв'язку: $\chi^2 = 134,318$; $df = 6$; $p < 0,001$; коефіцієнт V Крамера = 0,19
($p < 0,001$).

ності є такі інституції, як президент і парламент країни. Відтак політикам, які посіли ключові соціальні статуси (посади) в структурі зазначених соціальних інститутів, варто зважати на переважання у масовій свідомості відповідних схильностей і думок. Адаже громадяни пильно відстежують реалізацію відповідальності цих інституцій за ситуацію в країні та в будь-який момент можуть пред'явити власні претензії щодо недовільності міри її.